

**ROZHLEDY A KOMENTÁŘE – COMMENTARIES
AND DISCUSSION**

MILOŠ DOKULIL

**SÉMANTIKA A PŘEKLAD
(NEJEN LOCKOVA „UNDERSTANDING“)**

Samozřejmě víme, že něco jiného je sám jakýkoliv **termín**, a opět bude-
me jinde, půjde-li nám o **významy**. Nejen různých termínů ovšem. Přímo
téhož termínu. Ani týž výraz totiž nemusí uchovávat konstantně na delší
dobu svůj jaksi „zaběhaný“ význam. Anebo své významy. Protože slovo
(výraz, termín) může někdy nést těch významů více. A může se stát, že
standardní (převažující, nejčastěji frekventovaný) význam výrazu se může
v čase různě posouvat. Ba, nese-li výraz významů víc, některé se mohou
dostávat více do popředí (také třeba inovacemi v předmětovém světě), jiné
mohou časem upadat v zapomnění (zvláště když se ztratí jim odpovídající
realita). Raději jeden – možná „otřepaný“ – příklad. Josef Jungmann před
dvěma staletími uvedl nebo náležitě ozřejmil pro češtinu nemálo výrazů.
Jeden z jím evidovaných výrazů byl „železnice“. Pokud mě paměť nekla-
me, na prvním místě odpovídající významové řady měl výraz „žena želez-
níkova“. Až na čtvrtém uvedl význam „kolejová dráha“. Kdopak z dnešních
rodilých Čechů a Češek dnes něco ví o „železníkoví“? Asi se to teď nemusí
dále rozvádět.

To, co jsem zatím napsal, vypadá pochopitelně jako samozřejmost.
Uživatele jednoho jazyka už nemusí okamžitě napadnout, že v těch pří-
padech, kdy porovnává dva různé jazyky, nemusí automaticky platit jako
stoprocentní **významová rovnice** ta slovníková dvojice, kterou se zrovna
při osvojení druhého jazyka naučil. Zvláště výrazně to může platit, bu-

deme-li mít na jedné straně výraz moderního jazyka a na té druhé výraz třeba latinský nebo starořecký. Ty dva rovnici zrovna izolované výrazy s největší pravděpodobností nebudou mít shodné významové zázemí. Už proto ne, že realita života tu nevytváří předběžné předpoklady k tomu, aby se přes jazykovou rozdílnost srovnávané výrazy vztahovaly k týmž objektům. Raději opět příklad: Starořecký výraz „pneuma“ („πνεῦμα“) má celou řadu významů. Např. „vánek“ (pak i „vítr“, ale i „povětrí“), ale potom i „dech“ (jako zvuk vznikající při dýchání). A pak je možné asociativně počítat s tím, že dýcháním se projevuje život, takže hned tu bude i odpovídající tehdejší dávný „alikvotní“ význam — „život“; ale potom i „duše“ nebo „duch“. K tomu lze připojit v jednom ohledu třeba „plápol“ (ohně, když dojde k poryvu větru), anebo v jiném směru „smýšlení“ (to, co kmitá v tom duchu). Nu a když počítáme s antickým prostředím, od „ducha“ jako nějakého dokonce fantastického přízraku nebude daleko k významu „anděl“. A v ještě více přeneseném, dokonce transcendujícím významu bude tu i „Duch“! Přídavné jméno „πνευματικός“ (tedy „pneumatikos“) výchozím způsobem mělo a má význam především „vzduchový“; odvozeně ovšem také „duševní“, ale i (možná s nemálo rozmazaným významovým zázemím) „duchovní“. (Teď nebudeme zjišťovat, jaká by mohla být ta „správná“ interpretace třeba scény ze *Skutků apoštolů* [Sk 2,2–3], kde zrovna v řeckém originálu to „pneuma“ jako dar z nebes zrovna figuruje; přičemž gramaticky jde o neutrum! Přitom v moderní aplikaci „**pneumatické** kladivo“ je „kladivo na stlačený vzduch“.) — Místo dalšího rozvádění této někdy velmi citlivé problematiky obecně konstatujeme, že ani u moderních jazyků automaticky nemusí významové okruhy dvou zrovna porovnávaných výrazů zcela splývat (včetně případného zázemí jejich uvažovaných alternativ **smyslu**). Nedivme se, že někdy – zvláště v technických oborech – uživatelé se neobtěžují překládáním výrazů z výchozího jazyka, i když by takový výraz dokonce k dispozici byl; jen aby zůstali „přesní“. Samozřejmě že tu nejde jen o výrazy typu „e-mail“ nebo „retrieval“ (to druhé slovo značí „vyhledávání“).

Snad ještě si stručně připomeňme zbytečné zmatky češtiny nad Kantovou filosofií. Kant – jak dobře víme – rozlišoval mezi „Verstand“ a „Verunft“. Ačkoliv podobnou terminologickou a významově odpovídající dvojici obdobnou němčině má také třeba francouzština, angličtina, španělština, či italština, anebo i ruština, čeština místo zcela zřejmě se nabízející dvojice „chápání“ a „rozum“ k rozumu vytvořila jako párový novotvar „rozmysl“. Jakýsi výraz tu posléze byl, ale chyběla mu **přirozeně navazující sémantika**. S odstupem času již ani nemusíme přiměřeně chápat (tedy „verstehen“, že?), proč mohl mít někdo tak dlouho takové rozpaky z výrazu „Verstand“ („entendement“, „understanding“, „entendimiento“, „comprendimento“,

„ponimanie“), když tu obdobný český terminologicko-významový pár k dispozici byl, vidíte?

Takže pak by mělo být ku podivu, že také anglické „understanding“ se nepřekládalo (podle té „kantovské“ inspirace a v jejím stínu) jako „rozmysl“. Došlo zde k jinému – jazykově i významově – nenáležitému zvratu. Zrovna ten Lockův *Esej* byl až do roku 1984 tvrdošíjně překládán jako „Esej o lidském rozumu“! Asi bych zde měl odkázat na svou dřívější úvahu na toto téma, která v tomto periodiku byla před časem uveřejněna (srov. M. Dokulil, Jak jsem překládal Lockův *Esej*, *SPFFBU – Studia philosophica*, B 55, 2008, s. 101–106). Své peripetie kolem tohoto donedávna v učebnicích i slovnících stále zakonzervovaného názvu teď tu rozvádět nebudu. Snad ale za připomenutí stojí, že tu dva vzájemně terminologicky i významově odlišné výrazy („understanding“, „reason“) měly být překryty pouze jedním českým výrazem, a to „rozum“.

Pochopitelně v zázemí celé této jakoby jen terminologické problematiky byla již anglická zima u krbu v Lockově londýnském pokoji na přelomu roku 1670–1971, kde se s hostitelem scházelo pět šest přátel k debatám, často nemálo odtažitým. Zřejmě se debatěři také dostali k tématu o mezích poznání. Bodejť ne! Vždyť 17. století bylo stále nemálo vzrušené potřebou vyjasňovat si náboženské pravdy i na ostří meče. Copak se tehdy neodbývala také ještě třicetiletá válka ve střední Evropě? Nezdálo se zároveň, v tom století především opojeném mechanikou, že světové „hodiny“ jdou jaksi samočinně, takže nebeský Hodinář již do jejich chodu nemusí zasahovat? Takže byla také nasnadě otázka mezi lidského poznání, včetně možného a uvažovaného transcendentna. Locke před jednou další schůzkou s těmi svými přáteli si pár námětů přichystal písemně. A nadepsal ty poznámky latinsky: „Sic cogitavit de intellectu humano...“ (Čili: „Takto uvažoval o lidském intelektu...“) Bylo to jenom pár paragrafů příštího ještě nezrozeného rozsáhlého díla. V běžném hovoru můžeme chvíli hovořit o „intelektu“, ale také jakoby rovnocenně o „rozumu“, anebo o „chápavosti“ (ale též o „usuzování“ či o „racionalitě“); a ovšem rovněž o „(lidské) myslí“. Okamžitě nemusíme příliš jemně – ještě pořád na „lékárnických vážkách“? – rozlišovat. Potom Locke nadepsal později se rozrůstající text anglickým výrazem „understanding“.

Hned s „understanding“ mohou být problémy. V rámci samotné **vlastnosti** (tedy chápavosti, což rovněž bude „understanding“) je závažný rozdíl mezi samotným probíhajícím **procesem** chápání a jeho případným **výsledkem**. Mohu sice chápat, **co** asi se děje, ale nemusím přitom pochopit, **proč** se tak děje. (Řekněme, že je vidět, jak z kovu zhotovená loď zůstává na hladině; ale nemusím chápat, že a proč se nepotopí. Nejednou pak říkáme nejen, že něco nechápeme, ale že tomu ani nerozumíme. Že to vychází zajedno?) Hodně často sice vycházíme všichni z nějakého smyslového

„poznání“, ale bez racionální analýzy bychom byli ovšem v koncích. Přitom česky **trojí** sémantika schovaná za **třemi** českými výrazy („chápání“, „pochopení“, „chápavost“) má **jeden** anglický překlad: „understanding“. A naopak: pro „chápání“ v Lockově textu objevíme jak „understanding“, tak „apprehending“, ale i výjimečně „ken“. „Chápavost“ je navíc rovněž „comprehension“!

Ještě bychom si měli všimnout jednoho doprovodného rysu příštího významného Lockova počínu. Nechtěl zřejmě psát žádné učené pojednání. Alespoň takto to vyplývá z jeho přímého vyjádření. I proto se ocitl v titulu příštího rozlehlého, čtyři knihy zahrnujícího díla výraz „esej“. Lockovy věty plynou jakoby v nějakém rozhovoru. Též proto jsou někdy až nepřehledně dlouhé, s celou řadou vsuvek, jako v běžné řeči. Svůj „Esej“ Locke nakonec s jistými přestávkami psal málem dvacet let. Poněvadž toto dílo získalo nemalý ohlas, před dalšími jeho vydáními Locke především přidával další kapitoly. Neprováděl žádné důkladné terminologické revize celého textu. Také proto nelze očekávat, že bychom v Lockově textu našli nějaké předem volené nebo **od počátku ustálené** (a prakticky definičně stabilizované) termíny. Je-li terminologicky rozvolněná anglická předloha, je problém, jak pro případný překlad zůstat věcně „konstantním“; aby se „nerozhoupal“ jak překlad, tak jím nesené významy.

Některé výrazy mohou být předem problematické. Hodně zdomácněla v řadě jazyků třeba latinská „essentia“. Takže anglicky „essence“. Jenže přeložme to do češtiny termínem „podstata“. Hned to tu bude zavánět nějakou hlubokomyslnou filosofií. Lépe nechat „esenci“, i když výrazu zůstane v češtině pachučí významové vágnosti. — Zcela jiný problém je s anglickým „particle“. Dnes pochopitelně a především „částice“. Jenže v 17. století ještě žádná fyzika částic neexistovala. Takže jsem pak raději překládal „částička“. — Anebo vezměme v úvahu anglické „power“. Pochopitelně především „síla“. Jenže časem Locke přišel na to, že některé látky mohou měnit své vlastnosti. Např. vosk pod vlivem tepla začne mít novou vlastnost, totiž tekutost. Takže ve vosku byla kromě původních primárních a sekundárních kvalit jakási „terciální“ – původně skrytá – kvalita, řekněme dispozice. Jenže když Locke nepoužíval v této souvislosti výraz „disposition“, uplatnil jsem česky pro tento doprovodný noetický význam termín „způsobilost“ (viz pozn. 48 na s. 238 českého vyd. *Eseje*). — V psychologii se běžně uvažuje o „percepcích“. Také anglicky je to „perception“. S ohledem na Lockův apel na běžný jazyk jsem výraz překládal jako „vjem“, anebo – podle souvislosti – „vnímání“. (Stejně třeba z anglického „identity“ v českém překladu byla pak „totožnost“.) — Zapeklité problémy doprovázejí ty výrazy, které jsou sice třeba francouzsky či anglicky intuitivně srozumitelné, ale jejich doslovný překlad je zavádějící. Locke převzal z Descarta jeho ter-

mín „esprits animaux“, anglicky pak „animal spirits“; doslova „živočišná duchové“. Po opakovaných úvahách, kudy na to, jsem posléze volil kompromis mezi překladem a výkladem. Nejdříve jsem uplatnil jako alternativu sousloví „životní hybatelé“. Konečným řešením byly „duchové částice“. Takto jsem zároveň respektoval mechanické zřetele, které oba autoři měli „fyziologicky“ na mysli. — Zcela specifický problém byl s výrazem „idea“. Jde tu nejen o výraz zmezinárodnělý a nemálo vágní; jinak býval uplatněn již v antice, proslule zrovna u Platóna, a zase s jinými konotacemi na začátku novověku. Pro Locka byla „idea“ vším, co se mohlo ocitnout v lidské mysli, od počitku přes jakékoliv představy až po fantazijní přízrak. Kde to umožňovala gramatika, tam jsem místo k běžným „idejím“ směřoval tvarem k „ideám“, abych na to aspoň zčásti upozornil.

V 17. století Francouzi používali jak pro „svědomí“, tak i pro „vědomí“, téhož výrazu „conscience“ (*Esej*, I-iii-8). Locke nakonec, aby obojí jednoznačně odlišil, razil nový termín, „consciousness“ (*Esej*, mj. II-xxvii-25). Tohle překladatel ozvláštnit nedokáže.

Domnívám se, že některé navenek maličkosti se hodí opakovaně zmiňovat. Už proto, že předem je běžně nikdo neočekává. V tradičních výkladech o počátcích moderního evropského filosofování se opakovaně psalo, že se rozštěpilo na „anglický empirismus“ a „kontinentální (francouzský) racionalismus“. Ta anglická „větev“ obnášela řadu: Bacon, Hobbes, Locke, Berkeley, Hume (jak to zhruba před půl stoletím výrazně zdůrazňoval třeba také v tehdejší ČSR známý M. Cornforth). V centru byl — Locke. Ten přitom – kupodivu – výraz „empiricism“ vůbec nepoužíval!

Je asi vhodné dodat, že od podzimu 2012 již máme také v české filosofické knihovně konečně k dispozici český překlad Lockova základního noetického díla, jeho *Esej o lidském chápání* (Praha: Oikúmené 2012, 768 s., přel. M. Dokulil). Na mnohé, co je zde zmíněno z širšího hlediska, upozorňuje také závěrečná překladatelská poznámka uvedeného díla.

SEMANTICS AND TRANSLATION (NOT ONLY OF LOCKE'S „UNDERSTANDING“)

Terms do not always cover the same meaning all the time. While translating into another language we have to take care of possible shifts in meaning in each of both languages. Some examples have been shown here from the new translation of Locke's *Essay* into Czech.